

Бадах Юрій (Київ)

УДК 94 (4) «1939/1940»

РАДЯНСЬКО-ФІНСЬКЕ ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ (1939–1940 рр.).

У статті проаналізовані радянсько-фінські стосунки напередодні Другої світової війни, які привели у листопаді 1939 р. до війни між цими державами. Висвітлено хід та результати радянсько-фінської війни, показані втрати особового складу, озброєння і військової техніки, зроблені висновки щодо боєздатності радянських військ.

Ключові слова: радянсько-фінські стосунки, дипломатичні переговори, війна, бойові дії, кордон, Карельський перешийок, лінія Маннергейма, втрати особового складу, озброєння, військової техніки, боєздатність Червоної армії.

Не дивлячись на те, що пройшло більше 70 років з дня закінчення Радянсько-фінської війни, вона ще має немало таємниць, які невідомі масовому читачу, тому що не до кінця розкриті всі архіви, що знаходяться в Росії та інших країнах. Але час йде, з'являються нові повідомлення, поступово відкриваються архіви, що дозволяє науковцю більш повно розкривати тему, що досліджується.

Відомо, що Фінляндія вийшла зі складу більшовицької Росії у 1918 р., де вона була з 1809 р. під назвою Великого князівства Фінляндського. У жовтні 1920 р. між Фінляндією та Радянською Росією був укладений мирний договір.

21 січня 1932 р. Фінляндія підписала з СРСР договір про ненапад, який 7 квітня 1934 р. був продовжений до 1945 р. Проте обидві країни ставилися одна до одної з підозрою, створюючи на кордоні оборонні рубежі, особливо на Карельському перешийку. Фіни, знаючи добре агресивні наміри більшовиків, їх прагнення до «світової революції» не дуже бажали співпрацювати з Радянським Союзом, розглядаючи його як потенційного ворога. Тому Фінляндія, відразу з початком Другої світової війни підтвердила свій нейтралітет, думаючи цим задобрити СРСР, що вона ніколи не стане плацдармом для нападу на нього. В той же час фіни добивалися від Радянського Союзу згоди на ремілітаризацію Аландських островів, демілітаризований статус яких регулювався Аландською конвенцією 1921р.¹

В січні 1939 р. Швеція та Фінляндія звернулися до країн-учасників конвенції та СРСР з пропозицією її переглянути і санкціонувати шведсько-фінські плани ремілітаризації островів. Радянський Союз запросив конкретні дані про намічені заходи, але фіни відмовили. Це стало приводом для

Москви, яка в травні 1939 р. заявила про негативну позицію з цього питання. А через два місяці фіни відхилили пропозицію СРСР про спільну радянсько-фінсько-шведську оборону Аландських островів. Дотримуючись нейтралітету, Швеція, Фінляндія і Норвегія відмовились як від англо-французьких гарантій, так і від пропозиції Німеччини укласти договори про ненапад. Слухаючи поради скандинавських країн, фіни негативно поставилися до можливості отримання англо-франко-радянських гарантій. При цьому фінське керівництво вважало, що це може призвести до надання Радянському Союзу свободи дій стосовно Фінляндії, і буде шантажувати Велику Британію тим, що, у випадку надання гарантій, країна стане на бік Німеччини. На початку серпня 1939 р. у Фінляндії, на Карельському перешийку були проведені військові маневри з відбиття наступу на «лінії Маннергейма», на які не був запрошений радянський аташе².

В Москві розуміли, що фіни тягнуться до Німеччини і на випадок участі СРСР у війні в Європі Фінляндія «буде у стані ... супротивників»³. Впевнившись, що Фінляндію неможливо втягнути в «обійми СРСР» дипломатичним шляхом, у Москві почали думати про воєнне рішення фінської проблеми. Додатковий таємний договір до Пакту про ненапад між СРСР та Німеччиною від 23 серпня 1939 р. поставив все на свої місця, Фінляндія опинилася у сфері радянських інтересів, правда без серйозних гарантій забезпечення їх у регіоні⁴.

Почалася Друга світова війна і, будучи нейтральною, разом за Швецією і Норвегією Фінляндія надіялася уникнути втягування у війну, хоча образилася на Німеччину, яка її «продала». При цьому, не знаючи про таємний додаток до Пакту про ненапад між СРСР та Німеччиною, не підозрювала, яка участь їй була уготовлена. З початком Другої світової війни в СРСР 7 вересня почалася мобілізація, а Ленінградський військовий округ та Балтійський і Північний флоти Радянського Союзу були приведені в бойову готовність. Цей факт стурбував Фінське керівництво і вже 11 вересня 1939 р. воно висловило готовність почати переговори про торгові угоди з СРСР, урегулювання питання про Аландські острови та зробило спробу уточнити причини проведення часткового призову в Червону армію⁵.

Від СРСР фіни отримали відповідь, в якій було дано роз'яснення, що частковий призов та приведення Збройних сил у бойову готовність викликано міжнародною обстановкою. Отримавши таку відповідь, керівництво Фінляндії вирішило почати призов резервістів в армію та провести за їх участі маневри на Карельському перешийку.

Почавши «визвольний похід» у Польщу, Радянський Союз 17 вересня 1939 р. заявив про «свій нейтралітет» стосовно Фінляндії, а 19 вересня висловив готовність оновити економічні переговори з країною⁶. Не дивлячись на те, що Велика Британія вже 27 вересня радила Фінляндії проти-

стояти тиску СРСР, на фоні переговорів Радянського Союзу з країнами Балтії фіні заявили Німеччині, що не підуть на угоду з СРСР, як Естонія⁷.

Вдалий «визвольний похід» у Польщу, укладання договорів з прибалтійськими країнами значно покращили радянські позиції у Східній Європі і видно породили у радянського керівництва надію на сприятливе рішення фінського питання. В СРСР планували спочатку діяти проти Фінляндії за прибалтійським зразком, запропонувавши їй договір про взаємодопомогу та розташувати військові бази. Але при цьому не виключалось, що Фінляндія відмовиться від таких пропозицій. Тому 5 жовтня 1939 р. командування радянського Балтійського флоту отримало наказ про розробку плану захоплення островів у Фінській затоці⁸. (В СРСР були плани бойових дій на північному-заході в тому числі й проти Фінляндії, які постійно уточнювалися)⁹.

Виконуючи директиву Наркома оборони СРСР у квітні 1939 р. командування Ленінградського військового округу (ЛВО) перевірило готовність військ на випадок війни з Фінляндією, провівши двосторонню «воєнну гру на картах». У червні 1939 р. Військова Рада ЛВО провела оперативну поїздку на Карельський перешийок, в ходу якої програвалася операція з провокування прикордонного конфлікту і початку бойових дій при перевазі Червоної армії в авіації¹⁰.

Поки невідомо (відсутні документи) чи обговорювався оперативний план війни з Фінляндією на Головній військовій Раді (ГВО), чи виявилися розходження в оцінках противника між Генеральним Штабом і штабом ЛВО. Мемуари маршалів К.Мерецкова та О.Василевського¹¹ не дозволяють однозначно вирішити питання про час засідання ГВО, хоча оперативне планування в Генеральному Штабі та штабі ЛВО, певна річ, було зкоординоване. Проте більшість істориків вважає, що перший план бойових дій проти Фінляндії був розроблений в штабі ЛВО. Для проведення операції проти Фінляндії планувалося мати в складі Мурманської армійської групи 2 стрілецькі дивізії, на Кемському та Ребольському — окремий стрілецький корпус (три дивізії), у 8-ій армії — сім стрілецьких дивізій, а в 14-ій армії, на Карельському перешийку — 8 стрілецьких дивізій та три танкові бригади. Всього війська мали 1550 гармат, 989 танків, 1581 літак¹². Проте в Москві вважали, що чисельність військ та бойової техніки треба збільшувати.

В середині вересня 1939 р. почалося зосередження військ ЛВО за планами прикриття, згідно директиви Наркома оборони від 11 вересня. До 1 жовтня була сформована Мурманська армійська група, що розгорнула свої війська на кордоні. На Ухтинському напрямку розгорталася 54-а гірська стрілецька дивізія, в Карелії — дві дивізії та артилерійський дивізіон великого калібру, на Карельському перешийку два стрілецькі корпуси у складі 5 стрілецьких дивізій, трьох танкових бригад, 6 артполків та трьох

артилерійських дивізіонів бойових машин¹³. Враховуючи чисельну перевагу Червоної армії, особливо у озброєнні та військовій техніці над фінськими збройними силами, вважалось, що СРСР легко візьме гору.

5 жовтня 1939 р. СРСР запросив Фінляндію «на переговори». Фіни не поспішали з відповіддю. Вони відразу звернулися за підтримкою до Німеччини, Великої Британії, США та Швеції. Велика Британія, Франція та США порадили фінам зайняти непоступливу позицію, сподіваючись, що ускладнення радянсько-фінських взаємин спровокує протиріччя між СРСР та Німеччиною. Німеччина порадила Фінляндії не загострювати стосунків з Москвою, а Швеція зайняла уникливу позицію.

Через два дні, 7 жовтня 1939 р., В.Молотов запитав у фінського посла «чому до цього часу немає відповіді уряду на пропозицію про переговори». Міністр закордонних справ Фінляндії Е.Еркко заявив, що «коли СРСР зробить спробу здійснити тиск, то отримає сильну відсіч», а фінська делегація приїде в Москву на переговори лише після узгодження позицій уряду та парламенту¹⁴.

6 жовтня 1939 р. фінський уряд вирішив посилити війська резервістами, а 9 жовтня вони отримали наказ на підготовку до оборони. 8 жовтня Фінляндія заявила, що не піде на укладання договору з СРСР на зразок країн Балтії, а фінська делегація отримала дозвіл на обговорення тільки питання про три острови у Фінській затоці¹⁵. Преса Фінляндії в цей час розгорнула антирадянську кампанію, яку спричинило порушення 9 жовтня повітряного простору радянськими літаками¹⁶. Радянський уряд не забарився і віддав наказ ЛВО зосередити до 10 жовтня 1939 р. на Карельському перешийку 50-ий та 19–20 стрілецькі корпуси з танками, 40-ву танкову бригаду та артдивізіон бойових машин¹⁷. То ж Фінляндія 12 жовтня 1939 р. була змушена оголосити загальну мобілізацію та евакуацію цивільного населення з великих міст. 13 жовтня радянські літаки знов вторглися у повітряний простір Фінляндії. Велась постійна повітряна розвідка і над Фінською затокою.

У той же день 12 жовтня США, Швеція, Норвегія і Данія звернулися до Радянського Союзу не ставити до Фінляндії вимог, котрі б зачіпали її незалежність та нейтралітет. Радянський уряд відповів про свою дружню позицію стосовно Фінляндії і небажання зачіпати її незалежність, оскільки говорилося про те, що переговори «мають ціль покращити дружні відносини між Фінляндією та СРСР, коли фіни будуть проводити по відношенню до СРСР політику дружби та добросусідських відношень»¹⁸. Москва демонструвала готовність до компромісу, але попереджувала, що коли Фінляндія буде відстоювати свою непримирену позицію і відповідати на її «миролюбні пропозиції» брязканням зброї і трохи не демобілізує своїх збройних сил, це може закрити шлях до мирної угоди з фінським урядом та створити небажані ускладнення у взаємостосунках цієї країни з Радянським Союзом¹⁹.

Також 12 жовтня у Москві почалися радянсько-фінські переговори з метою домогтись аналогічних поступок від Фінляндії, як від Прибалтійських країн²⁰, однак Фінляндія відмовилась обговорювати питання про укладання договору про взаємодопомогу. Радянська сторона запропонувала проект договору про спільну оборону Фінської затоки на зразок Фінсько-шведської угоди про оборону Аландських островів. Але і ця пропозиція була відхилена фінами без обговорення. Тоді радянська делегація запропонувала наступний варіант:

1) здати в оренду СРСР на 30 років півострів Ханко як військово-морську базу (ВМБ) з береговою артилерійською обороною, розмістивши там піхотний полк, два дивізіони зенітної артилерії, два полки авіації, батальйон танків, з 5,5 тис. людей;

2) надати «радянському військово-морському флоту» право на якірну стоянку в затоці Лаппвік;

3) передати Радянському Союзу острови Гогланд, Сейскар, Лавенсаарі, великий та малий Тютерссаарі, Б'йорке, а також частину Карельського перешийку від села Ліппола до південного кінця міста Койвісто, а також західну частину півостровів «Рибачий» та «Середній» (всього 2761 кв.км);

4) зі своєї сторони СРСР передає Фінляндії територію в районі Ребола та Порос — озеро — глухі ділянки Карелії (5529 кв.км);

5) існуючий радянсько-фінляндський пакт про ненапад доповнюється статтею «про взаємні обов'язки не вступати в угруповання і коаліції держав, прямо чи посередньо ворожі тій чи іншій стороні, що домовляється»;

6) сторони роззброюють свої укріплення на Карельському перешийку;

7) СРСР обіцяє «не заперечувати проти озброєння Аландських островів» власними силами Фінляндії²¹.

Проте фінська делегація не мала повноважень для обговорення таких пропозицій і 14 жовтня виїхала в Гельсинки для консультацій, що стало несподіванкою для радянської сторони. Через чотири дні фінське керівництво узгодило свою позицію на переговорах з СРСР, тому що в уряді виявились прихильники визначених поступок Радянському Союзу. Для подолання таких настроїв 18–19 жовтня Президент і Міністр закордонних справ Фінляндії в ході зустрічі скандинавських країн у Стокгольмі зробили спробу добитися підтримки своїх сусідів на випадок загострення стосунків з СРСР. Однак скандинавські країни ухилились від яких-небудь конкретних обіцянок, що не завадило Е.Еркко обдурити своїх колег по кабінету, повідомивши їм про готовність Швеції надати дипломатичну підтримку Фінляндії. У фінів склалася думка, що «Радянський Союз блефує» і стосовно нього треба проводити «тверду лінію»²².

Тим часом у Фінляндії продовжувалась «обробка» суспільної думки в дусі недопустимості поступок СРСР, почалися арешти членів лівих суспіль-

них організації, було заборонено видання ряду газет та журналів. 17 жовтня Головнокомандувачем був призначений маршал К.Маннергейм, створена його ставка. Це була тверда та холонокровна людина, фінський барон, генерал-лейтенант колишньої царської армії, що командував російською кавалерійською дивізією. Микола II завдяки відданості та старанності наблизив його до двору. Склад фінської делегації на переговорах у Москві, що займала жорстоку позицію, трохи змінився. 23 жовтня переговори відновились. Їх очолював Ю.Пассікві. З пропозицій Радянського Союзу Фінляндія погодилась: передати СРСР острови у Фінській затоці, крім Б'йорке; на Карельському перешийку перенести кордон на 10 км західніше вздовж узбережжя Фінської затоки, але відмовилась від радянської пропозиції щодо надання в оренду півострова Ханко і права на якірну стоянку в затоці Лаппвік, оскільки розміщені там війська могли б бути використані «для нападу проти Фінляндії». Також фіни погоджувались на уточнення відповідної статті радянсько-фінського договору про ненапад. Решта радянських пропозицій була відхилена, хоча з задоволенням відмічалась згода СРСР на ремілітаризацію Аландських островів²³.

Радянська делегація вважала, що передані пропозиції були мінімальними та заявила, що вона не може відмовитись від пропозиції про створення на Ханко військово-морської бази (ВМБ), хоча і обмежувала чисельність своїх військ до 4 тис. осіб, а строк оренди часом європейської війни. Делегація висловила готовність відсунути на схід лінію майбутнього кордону на 10–20 км південніше м. Койвісто, але наполягала на передачі СРСР о. Б'йорке. Була прийнята фінська пропозиція щодо відповідного посилення існуючого договору про ненапад. Решта пропозицій СРСР залишалася у силі²⁴. Не маючи повноважень їх обговорювати, фінська делегація 24 жовтня повернулася в Гельсінкі за новими консультаціями.

Фінське керівництво сподівалося, що конфлікту не буде, зважаючи на те, що було багато пропозицій за досягнення компромісу, в тому числі від К.Маннергейма та Ю.Пассікві, але в цілому можливість угоди була відхилена. У країні завершилась мобілізація та були проведені в кінці жовтня маневри. 25 жовтня 1939 р. фінські територіальні води були оголошені небезпечними для плавання внаслідок замінування їх в районі Аландських островів. Збройні сили Фінляндії були розгорнуті в прикордонній зоні, а основні сили зайняли оборонні рубежі на Карельському перешийку. В Москві вирішили, що фінська делегація більше не приїде в СРСР, а переговори будуть продовжені по дипломатичним каналам²⁵.

В цей час СРСР згідно з наказом начальника Генерального Штабу від 24 жовтня на Карельський перешийок перекидає три стрілецькі дивізії, а в Карелію — три стрілецькі дивізії та два артполки²⁶. 29 жовтня Військова рада ЛВО надала Наркому оборони «План операції проти Фінляндії», в

якому Червона армія мала наступати на територію Фінляндії у п'яти напрямках, сподіваючись «розтягнути» угруповання сил противника і у взаємодії з авіацією за 10–15 діб нанести рішучу поразку фінській армії²⁷.

Маючи план операції проти Фінляндії, радянське керівництво видно, ще надіялося на те, що зможе «натиснути» на неї та досягти своїх цілей, не доводячи справу до війни. Насамперед, Радянський Союз зробив спробу нейтралізувати антирадянську пропаганду фінської преси, на яку в свою чергу здійснювали «вплив треті держави». Навіть В.Молотов, виступаючи на сесії Верховної Ради СРСР, 31 жовтня 1939 р. зупинився на ході радянсько-фінських переговорів наголосивши, що Фінляндія повинна зрозуміти проблеми забезпечення безпеки СРСР в умовах європейської війни. Він завірив про несправедливість чуток, згідно яких Радянський Союз робив замах на фінський суверенітет²⁸.

Потрібно зауважити, що фінський уряд не інформував у повній мірі про радянські пропозиції навіть парламент, розуміючи, що це викличе розкол та послабить єдність нації, тому виступ В.Молотова в Гельсинки було сприйнято з роздратуванням. 1 листопада Е.Еркко заявив, що пропозиції СРСР диктуються «російським імперіалізмом»²⁹.

Але з 3 листопада 1939 р. переговори продовжились. Це був останній їх раунд, на якому фінська делегація підтвердила свою позицію стосовно островів Фінської затоки і дала згоду перенести кордон на Карельському перешийку до форта Інно, але категорично відмовилась від оренди півострова Ханко та інших радянських пропозицій³⁰. До переговорів долучився Й.Сталін, «доводячи» фінам необхідність створення радянської ВМБ на північному узбережжі біля входу у Фінську затоку, запропонувавши розмістити її на островах в районі Ханко чи продати цю територію СРСР. 9 листопада відбулося останнє засідання делегацій, в ході якого стало зрозуміло, що сторони залишились при своїх думках і 13 листопада фінська делегація покинула Москву³¹.

Керівництво Фінляндії вважало, що результати переговорів в Москві — це значна перемога дипломатії Е.Еркко, а СРСР блефує і війни не буде. Навіть Генеральний Штаб фінської армії зайнявся розробкою планів демобілізації призваних резервістів. Військові аналітики вважали, що Червона армія не буде зосереджувати великих сил і фінська армія зможе протистояти 15–17 радянським дивізіям протягом 6 місяців, а за цей час будуть знайдені союзники чи справа дійде до припустимого компромісу, хоча існували дані про розгортання радянських військ³².

Фінське керівництво помилялося. Розрив переговорів спровокував Москву на воєнне рішення проблеми. 3 листопада Балтійський флот отримав завдання підготувати план війни з Фінляндією, який був затверджений 22 листопада. З 3 листопада до фінського кордону були висунуті ще 4 радян-

ські стрілецькі дивізії. 17 листопада виходить директива Наркома оборони СРСР, яка вимагала «закінчити зосередження та бути готовими до рішучого наступу з метою в короткий строк розбити супротивника», але без зазначення часу початку операції³³. Однак труднощі з зосередженням та розгортанням військ змусило радянське командування відкласти початок війни з Фінляндією до кінця листопада³⁴.

В СРСР почала нагнітатися напружена атмосфера, в першу чергу, на кордоні з Фінляндією, проводилися демонстрації в містах. Антифінська компанія поступово зростала. Радянським людям говорили, що фінське керівництво веде лінію на розв'язання війни проти СРСР, веде антирадянську агітацію, займається провокаціями на кордоні³⁵.

26 листопада ТАРС повідомило, що фінська артилерія обстріляла радянську територію у с. Майніла на Карельському перешийку, в результаті чого було вбито 4 та поранено 9 радянських військовослужбовців³⁶. Певна річ, що це була радянська провокація, оскільки фіни довели відсутність у них такої артилерії, щоби дістати до с. Майніла (є версія, що з тилу стріляло НКВД). Саме цей інцидент був приводом для війни, котрій створила радянська сторона.

Вже ввечері 26 листопада Фінляндії була вручена радянська нота, в котрій заявлялось, що «зосередження фінських військ під Ленінградом створює загрозу місту, та є насправді ворожим актом проти СРСР, який вже привів до нападу на радянські війська та до жертв». Фінські війська повинні відійти на 20–25 км від кордону³⁷.

Ця нота знов поставила перед фінським урядом питанням щодо політики стосовно СРСР. 27 листопада Радянський Союз отримав у відповідь фінську ноту, в якій заперечувалась участь фінських військ в артилерійському обстрілі, пропонувалось створити спільну радянсько-фінську комісію для розслідування інциденту та «приступити до переговорів з питання про взаємні відводи військ на відому відстань від кордону»³⁸. Це викликало обурення Москви і Фінляндії 28 листопада була направлена нова нота, в якій радянський уряд заявив, що з цього числа він звільняв себе від взятих у пакті про ненапад зобов'язань³⁹. Така форма денонсації договору радянською стороною була порушенням передбаченої в його тексті процедури.

Наступного дня на кордоні з'являються «нові інциденти», котрі були використані 29 листопада радянською стороною для розриву дипломатичних стосунків із Фінляндією.

Гельсинки підготували нову ноту, в якій фінський уряд давав згоду на переговори про односторонній відвід своїх військ від кордону і пропонував передати конфлікт, що виник, на вирішення нейтрального арбітра. Проте Москва на цю ноту вже не реагувала, не зважаючи навіть на пропозиції посередництва від президента США Т.Рузвельта.

У ніч на 29 листопада 1939 р. штаб ЛВО отримав наказ 30 листопада почати вторгнення у Фінляндію. На цей час Червона Армія переважала фінську армію у танках у 88 раз, літаках — у 9 раз, гарматах та мінометах — у 5,4 рази, за особовим складом — у 1,7 рази. В бойовому складі радянських військ було 4-и армії (7, 8, 9, 14), 2289 танків, 2446 літаків, 2876 гармат і мінометів⁴¹. Головним операційним напрямком Червоної армії вважали Карельський перешийок, на якому було зосереджено 46% радянських та 50% фінських військ.

63 тис. бійців Червоної армії було явно недостатньо для успішного наступу на укріплені позиції лінії К.Маннергейма. Але радянські війська планували за 8–10 днів розбити супротивника на Карельському перешийку та північніше Ладозького озера, створивши умови для наступу на Гельсинки та окупації всієї країни. Не дивлячись на те, що найукріпленішою у фінів була лінія Маннергейма, головний удар СРСР наніс саме по ній, прагнучи здобути гучну славу і продемонструвати нищівну міць Червоної армії.

Бойові дії розпочалися о 8.00 30 листопада 1939 р. Однак, усі оптимістичні розрахунки не справдилися унаслідок слабкої підготовки радянських військ та успішними діями противника. В результаті замість блискавичного 15-денного походу Червоної армії прийшлося вести затяжну 105-денну війну.

Воєнні історики поділяють радянсько-фінську війну на три періоди, перший з яких тривав з 30 листопада по 26 грудня 1939 р.⁴² Сьома радянська армія на Карельському перешийку вела важкі бойові дії на лінії Маннергейма, підійшовши тільки 4–10 грудня до головної її смуги на всій довжині від Ладозького озера до Фінської затоки. Але далі сьома армія зупинилась, почалася позиційна боротьба.

Восьма армія почала наступ у Фінляндії по декількох відносно ізольованих дорогах і до 8 грудня просунулась на 50–80 км від кордону. Але 13–24 грудня в районі Толварві фіни зупинили дві радянські дивізії та змусили їх відступити більше ніж на 50 км, стабілізувавши цю ділянку фронту до кінця війни. Ще дві радянські дивізії, що наступали вздовж берега Ладозького озера були зупинені та перейшли до оборони. Вихід у тил фінам восьмої армії на Карельському перешийку не вдался.

На фронті дев'ятої радянської армії 54 гірська стрілецька дивізія вийшла до 6 грудня до Расті, але противник відкинув радянські частини і почав їх оточувати. Північніше 163-я радянська стрілецька дивізія досягла Суомуссалмі, але 11 грудня фіни перерізали її комунікації. Спроби 44-ої стрілецької дивізії, що тільки прибула з України допомогти їй не вдалась. Краще діяла на Кандалакшському напрямку 122-а радянська стрілецька дивізія, яка до 16 грудня просунулась на 200 км у Фінляндію та вийшла на підступи до Кеміярві. 17–19 грудня фіни нанесли контрудар, вимусивши її відійти на 20 км до Салли, де фронт стабілізувався.

На найпівнічнішій ділянці фронту радянські війська 2 грудня захопили Петсамо і почали просуватися на південь. До 18 грудня 52-а стрілецька дивізія просунулась до 110 км Рованіємського шосе, де і закріпилася⁴³. Успішніше діяли радянські моряки, висадивши та захопивши з 30 листопада по 3 грудня ряд фінських островів у Фінській затоці, а з 9 грудня Балтійський флот почав військово-морську блокаду Фінляндії⁴⁴.

На агресію СРСР проти Фінляндії в світі була розгорнута потужна антирадянська кампанія, яка активно використовувала ідею небезпеки «світової комуністичної революції». 3 грудня уряд Фінляндії звернувся до Ліги Націй за допомогою. 9 грудня мала відбутися Рада Ліги, куди, як член Ради, був запрошений Радянський Союз. Але держава відмовилася, заявивши, що війна відсутня, а у СРСР дружні стосунки з «урядом фінської демократичної республіки», котрий визнається єдиним законним урядом Фінляндії⁴⁵. Була скликана Асамблея Ліги Націй, що створює Комітет з фінського питання, котрий 12 грудня закликав СРСР та Фінляндію «припинити воєнні дії і почати за посередництва Асамблеї негайно переговори для відновлення миру». На відміну від фінського уряду, радянський уряд в той же день відхилив цю пропозицію. В результаті 14 грудня 1939 р. під тиском США та Франції СРСР був виключений з Ліги Націй, як агресор, а 16 грудня Ліга Націй прийняла резолюцію щодо допомоги Фінляндії, надавши можливість західним союзникам розгорнути підготовку воєнних дій проти СРСР. Велика Британія та Франція змогли постачати у Фінляндію озброєння та військову техніку та готувалися до вторгнення у Скандинавію. Допомагали Фінляндії Швеція, Норвегія, Італія та інші країни.

Тим часом у радянсько-фінській війні настав її другий період, що тривав з 27 грудня 1939 р. до 31 січня 1940 р.⁴⁶ Під час війни були сильні морози. Червона армія через погане обмундирування сильно мерзла. «Наркомовські» 100 гр горілки були введені саме тоді. 7 січня 1940 р. радянські війська, що діяли на Карельському перешийку об'єдналися у Північно-західний фронт, де було зосереджено 26 дивізій, їх головним завданням став удар у напрямку Выборгу, намічений на 4-6 лютого 1940 р. Командувачем фронту було призначено С.Тимошенка.

Затяжна війна Радянського Союзу поряд з популяризацією гасла «визвольної місії Червоної армії» породила у радянських військах немало «нездорових» та «антирадянських» настроїв. Коли напередодні і в перші дні бойових дій переважали «шапкозакидальські» настрої та очікування швидкої перемоги, то з кінця 1939 р. почало відмічатися різке посилення негативних настроїв у діючій армії.

З 1 лютого почався третій період війни, який тривав до 13 березня 1940 р.⁴⁷ Бойові дії почалися з масованих ударів артилерії та авіації на лінії Маннергейма, але до істотних успіхів вони не призвели.

Генеральний наступ військ Північно-Західного фронту почався 11 лютого з трьох годинної артилерійської та авіаційної підготовки. В результаті впертої боротьби фіни 15 лютого відвели свої війська на другу оборонну лінію. 14–16 лютого війська 13-ої армії також прорвали фронт і центральна частина лінії Маннергейма була подолана.

З 17 лютого фінські війська почали відхід, а до 21 лютого радянські війська вийшли до другої смуги лінії і захопили м. Койвісто та узбережжя Выборгської затоки. З 28 лютого почався новий наступ радянських військ, які просувались за фінами, що відступали до Выборгу. Війська 7-ої радянської армії охопили Выборг з двох сторін, перерізавши шосе Выборг-Гельсинки.

Головні події, що вирішили кінець війни розвивалися на Карельському перешийку, де війська 7-ої армії до 9 березня вийшли до міста Выборга, а до 12 березня зайняли його. Тим часом війська 13 армії до 11 березня форсували р. Вуоксу та створили загрозу тилу фінських військ, що були розгорнуті вздовж Тайпаленйокі та Суванто. К.Маннергейм 9 березня доповів уряду, що його армія стоїть перед загрозою повного розгрому. Це прискорило рішення фінського керівництва погодитися на радянські умови миру, хоча бої за Выборг тривали до 13 березня 1940 р.

У ході третього періоду війни, залякана Москвою Швеція відмовила Фінляндії прислати свої війська та 16 лютого заявила, що не пропустить через свою територію іноземні сили. Норвегія також з цієї причини зайняла вичікувальну позицію. США та Німеччина відмовились бути посередниками між Фінляндією та СРСР, хоча Москва до кінця січня 1940 р. не погоджувалась вести які-небудь переговори з законним урядом Фінляндії. Лише після офіційного звернення Фінляндії з проханням щодо посередництва до Швеції, що сталося 24 січня 1940 р., радянське керівництво 29 січня виявило готовність вести переговори про умови досягнення миру, які почнуться тільки в кінці лютого 1940 р., коли обставини сильно змінилися⁴⁸.

22 лютого керівництво Фінляндії просило Велику Британію і Францію здійснити тиск на СРСР, схилити його до початку мирних переговорів, але це прохання було залишено без уваги. Велика Британія відмовилась, тому що «не була згодна з даними умовами миру з СРСР і головне була не зацікавлена у припиненні війни»⁴⁹.

Москва 21 лютого дала згоду на посередництво шведів. Правда, фіни ще не були готові обговорювати мир на радянських умовах і 23 лютого просили Швецію відправити війська та дозволити транзит англо-французького експедиційного корпусу, але шведи пообіцяли пропускати тільки добровольців. Проте висадки не відбулося через небажання Швеції та Норвегії. Тож фіни вимушено погодилися на висунуті СРСР умови миру, що дозволило радянському уряду 6 березня 1940 р. заявити про готовність до мирних

переговорів, і 7 березня фінська делегація вилетіла до Москви. Переговори йшли з 8 по 12 березня. На їх хід весь час впливали Велика Британія та Франція, що своїми обіцянками необмеженої допомоги змушували Гельсинки відмовитися від прийняття радянських пропозицій⁵⁰.

СРСР, у свою чергу, в умовах різко зрослої загрози втручання у війну Великої Британії та Франції був вимушений піти на переговори та заключення миру з законною фінською владою. Фінське керівництво, враховуючи неясні обіцянки союзників, непоступливість Швеції та Норвегії в питанні транзиту іноземних військ та загрозу краху фінського фронту під тиском Червоної армії, було вимушене прийняти радянські вимоги, тільки тепер без обміну на частину території радянської Карелії. 13 березня 1940 р. у 2.00 був підписаний мирний договір між СРСР та Фінляндією. За великим рахунком фінське керівництво в таких умовах вчинило правильно. Була збережена армія ціною втрати територій, що б у подальшому дало можливість вернути втрачене. І це буде зроблено вже 1941 р.

Тож, радянсько-фінська війна почалася незалежно від війни між Німеччиною та західними державами, але частково завдяки їй. Її обґрунтування було здійснено звичним для більшовиків чином внаслідок поширення гасла, що «СРСР після неодноразових провокацій» Фінляндії почав бойові дії. І почав їх з авіаційних нальотів на Гельсинки, Ханко, Лахті та аеродроми, а Балтійський флот почав обстрілювати південне узбережжя Фінляндії. Здавалось, що війна закінчиться швидко. 180 млн. населення СРСР почало війну з 3,5 млн. населенням фінів. Ніхто, крім самих фінів, не думав, що пройде більше трьох місяців, перш ніж Радянський Союз досягне своєї мети. Спочатку командування Червоної армії почало наступ з чотирьох напрямків, використовуючи відносно невеликі сили з своїх невичерпних резервів. Проте фіни вірно визначили ці вразливі місця на своєму кордоні і відповідно розташували свої слабкі сили, довівши армію мирного часу у 3,3 тис. осіб майже до 300 тис. Оснащення, озброєння і тактика фінської армії були пристосовані до ведення бойових дій в умовах суворої зими на місцевості з багаточисельними озерами та великими лісовими масивами. Їх сила полягала в умілому використанні могутніх природних перешкод. Саме цим пояснюються дивні успіхи, яких досягла фінська армія у перші місяці війни, не дивлячись на чисельну перевагу ворога. Успіхи сильно надихнули фінів, їх тактика повністю виправдалась, вони вели активну оборону все більш хоробріше, наносячи Червоній армії значних втрат. Але Фінляндія не мала людських ресурсів, а війська поступово танули та були перевтомлені боями. Знайти ж допомогу ззовні не вдалося. Їм допомагало біля двох батальйонів шведських добровольців, що діяли у Петсамо та добровольці з інших країн. Всього до 11 тис. осіб. Хоча допомоги у озброєнні та військової техніки було значно більше.

Червона армія у лютому 1940 р. значно збільшила свої сили і її перевага стала ще помітнішою, що дозволило прорвати лінію Маннергейма та наступати далі. Радянські війська майстерно використали замерзле море південніше Выборгу, обійшли місто, оточили його і почали просуватися вздовж узбережжя на захід. Війна загрожувала стати маневреною. Червона армія ставила своєю метою захоплення Гельсинки, а Фінляндія вже не мала резервів.

На думку автора, керівництво СРСР пішло на переговори з Фінляндією не тільки через підтримку її Великою Британією та Францією, що готували 100 тис. десант на півночі Фінляндії, а й через небажане утвердження західних держав на півночі Європи.

Престиж Червоної армії сильно впав. Хоча з самого початку було видно, що фінам не уникнути поразки. Чому радянські війська досягнули «успіху» тільки через три місяці?

Певна річ, наступ Червоної армії був початий дуже малими силами, її командири проявили таку тактичну неповоротність, таке погане командування, несли такі великі втрати, під час боротьби за лінію Маннергейма, що у всьому світі склалася переконлива думка щодо слабкої боєздатності радянських військ⁵¹.

В ході війни Червона армія понесла великих втрат. Було вбито та пропало безвісти 131476 осіб, 264908 осіб були поранені та хворі. Безповоротні втрати склали 406 літаків, 653 танки, 422 гармати та міномети. Загальні витрати СРСР на війну перебільшили 7,5 млрд. руб. Фіни втратили 22830 осіб убитими та пропавшими безвісти, 43557 осіб було поранено, втрачено 62 літаки, 50 танків, 500 гармат та мінометів⁵².

31 березня Карельська АРСР була перетворена в Карело-фінську РСР, а 9 квітня 1940 р. радянські війська евакуювались з Петсамо⁵³.

Потрібно відмітити, що на фоні загальної радості та полегшення у зв'язку з закінченням війни тим не менш відбувся сплеск «нездорових» настроїв у Червоній армії, де більшість вважало, що потрібно було «добити» Фінляндію.

29 квітня 1940 р. був підписаний радянсько-фінський протокол з описом нового кордону, демаркація якого була завершена 16 жовтня 1940 р.

Так завершилася радянсько-фінська війна. В результаті Радянський Союз отримав весь Карельський перешийок, включаючи Выборг. Кордон від Ленінграду було посунуто і тепер він складав 70 км на схід від Ладозького озера. Вузька центральна частина Фінляндії ще більше звузилась у результаті переміщення кордону на захід. Весь півострів Рибачий відійшов до СРСР, котрий мав право створити там ВМБ. Фінляндія могла мати у водах Північно-Льодовитого океану, в районі Печенги тільки невеликі кораблі берегової охорони. Це були дуже важкі умови, зате Фінляндія залишалась суверенною державою.

Проанализированы советско-финские отношения накануне Второй мировой войны, которые привели в ноябре 1939 года к войне между государствами. Показан ход и результаты советско-финской войны, потери личного состава, вооружений военной техники, сделаны выводы о боеготовности советских войск.

Ключевые слова: советско-финские отношения, дипломатические переговоры, война, боевые действия, граница, Карельский перешеек, линия Маннергейма, потери личного состава, вооружения, военной техники, боеготовность Красной армии.

Analys the Soviet-Finnish relations on the eve of the second world war, which led in November 1939 year to war between powers war. Showed motion and result of Soviet-Finnish war loss of personnel, armament and military technique conelnesions are done in relation to military efficiency of soviet forces.

Key words: Soviet-Finnish relations, diplomatic negotiations, war, military operations, frontier, Karelia isthus, line of Mannergeim, Loser of personal armament and military technigne, military efficiency red army.

¹ Тайны и уроки зимней войны 1939–1940. По документам рассекреченных архивов — Спб., 2000. — С. 21.

² Кан А.С. Внешняя политика скандинавских стран в годы Второй мировой войны. — М., 1967. — С. 12–13.

³ Сиполс В.Я. Тайны дипломатические. — М., 1997. — С. 15.

⁴ Барышников В.Н. От прохладного мира к зимней войне. Восточная политика Финляндии в 1930-тые годы. — Спб., 1997. — С. 220.

⁵ Документы внешней политики. — Т. 22, кн. 2 — М., 1992. — С. 313.

⁶ Там само. — С. 227.

⁷ Барышников В.Н. От прохладного мира к зимней войне. Восточная политика Финляндии в 1930-тые годы. — Спб., 1997. — С. 101.

⁸ Мельтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу 1939–1941г. — М., 2002. — С. 114.

⁹ РГВА. — Ф. 25888. — Оп. 15. — Спр. 459. — Арк. 35.

¹⁰ РГВА. — Ф. 25888. — Оп. 15. — Спр. 493. — Арк. 10.

¹¹ Мерецков К.А. На службе народу. — М., 1988; Василевський А.М. Дело всей жизни. — Т. 1. — М., 1988.

¹² РГВА. — Ф. 25888. — Оп. 14. — Спр. 2. — Арк. 10.

¹³ Тайны и уроки зимней войны 1939–1940. По документам рассекреченных архивов. — Спб., 2000. — С. 41–42.

¹⁴ Там само. — С. 116.

- ¹⁵ Барышников В.Н. От прохладного мира к зимней войне. Восточная политика Финляндии в 1930-тые годы. — Спб., 1997. — С. 234.
- ¹⁶ Семиряга М.И. Тайны сталинской дипломатии 1939–1941гг. — М., 1992. — С. 194.
- ¹⁷ РГВА. — Ф. 25888. — Оп. 14. — Спр. 17. Арк. 110.
- ¹⁸ Документы внешней политики. — Т. 22, кн. 2. — М., 1992. — С. 179–180.
- ¹⁹ Там само. — С. 181–182.
- ²⁰ Дюрозель Ж.Б. Історія дипломатії від 1918 до наших днів — К., 2005. — С. 228.
- ²¹ Сиполс В.Я. Тайны дипломатические — М., 1997. — С. 159–160.
- ²² Барышников В.Н. От прохладного мира к зимней войне. Восточная политика Финляндии в 1930-тые годы. — Спб., 1997. — С. 237–238.
- ²³ Сиполс В.Я. Тайны дипломатические. — С. 160–161.
- ²⁴ Документы внешней политики. — Т. 23, кн. 1. — М., 1994. — С. 208–209.
- ²⁵ Барышников В.Н. От прохладного мира к зимней войне. Восточная политика Финляндии в 1930-тые годы. — Спб., 1997. — С. 247–249.
- ²⁶ РГВА. — Ф. 25888. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 12.
- ²⁷ РГВА. — Ф. 25888. — Оп. 14. — Спр. 2. — Арк. 11.
- ²⁸ Молотов В.М. О внешней политике Советского Союза — М., 1939. — С. 121.
- ²⁹ Зимняя война 1939–1940. Политическая история. — Кн.1. — М., 1998. — С. 126.
- ³⁰ Мельтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу 1939–1941 г. — М., 2002. — С. 121.
- ³¹ Документы внешней политики. — Т. 22, кн. 2. — М., 1992. — С. 274–275.
- ³² Семиряга М.И. Тайны сталинской дипломатии 1939–1941гг. — М., 1992. — С. 154.
- ³³ Тайны и уроки зимней войны 1939–1940. По документам рассекреченных архивов — Спб., 2000. — С. 76.
- ³⁴ Зимняя война 1939–1940. Политическая история. — Кн.1. — М., 1998. — С. 132.
- ³⁵ Семиряга М.И. Тайны сталинской дипломатии 1939–1941гг. — М., 1992. — С. 152–153.
- ³⁶ Мельтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу 1939–1941гг. — М., 2002. — С. 122.
- ³⁷ Там само.
- ³⁸ Внешняя политика СССР. — Т. 4. — М., 1946. — С. 463.
- ³⁹ Там само. — С. 464–465.
- ⁴⁰ Документы внешней политики. — Т. 22, кн. 2. — М., 1992. — С. 344–345.
- ⁴¹ РГВА. — Ф. 37977. — Оп. 1. — Спр. 595. — Арк. 58.
- ⁴² Советская военная энциклопедия. — Т. 8. — М., 1980. — С. 161–162.

⁴³ Мельтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу 1939–1941 г. — М., 2002. — С. 127.

⁴⁴ Документы внешней политики. — Т. 22, кн. 2. — М., 1992. — С. 372.

⁴⁵ Мельтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу 1939–1941 г. — М., 2002. — С. 127.

⁴⁶ Козлов А.И. Советско-финская война 1939–1940. Взгляд с «той» стороны. — Рига, 1997. — С. 27.

⁴⁷ Козлов А.И. Советско-финская война 1939–1940. Взгляд с «той» стороны. — Рига, 1997. — С. 188–189.

⁴⁸ Семиряга М.И. Тайны сталинской дипломатии 1939–1941 гг. — М., 1992. — С. 185–186.

⁴⁹ Там само. — С. 107–108.

⁵⁰ Сиполс В.Я. Тайны дипломатические — М., 1997. — С. 196.

⁵¹ Типпельскирх К. История Второй мировой войны 1939–1945. — М., 2001. — С. 72–74.

⁵² Гриф Секретности снят. Потери вооруженных сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах. Под редакцией Г.Ф.Кривошеева. — М., 1993. — С. 95–123.

⁵³ Внешняя политика СССР. — Т. 4. — М., 1946. — С. 498.